

„Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

Interjú kutatás kisgyermekes anyák körében

Blaskó Zsuzsa

1. Bevezető

Jól ismert tény, hogy a magyar lakosság nemi szerepfelfogása meglehetősen konzervatív, vagyis nem áll tőle túlságosan távol, hogy a férfiakhoz (elsősorban) a kenyérkereső szerepét, a nőkhöz pedig (elsősorban) az anya és a háziasszony szerepét kapcsolja. Ezt a jelenséget évtizedek óta sorozatban jelzik hazai adatfelvételek és nemzetközi összehasonlító vizsgálatok egyaránt. A kérdőívvel vizsgálható nemi ideológiák közül különösen azokban mutatkozik nagyfokú egyetértés, amelyek az anyaságra, az anyákkal kapcsolatos szerepelvárásokra vonatkoznak. Azzal az állítással például, hogy „Egy hat év alatti kisgyerek megsínyli, ha az anyja dolgozni jár”, 2002-ben Magyarországon a kérdezettek 66%-a értett egyet – míg ugyanez az arány Lengyelországban 57%, Csehországban 48% volt, addig Nagy-Britanniában mindössze 38%, Svédországban pedig csak 25%.

Az anyák – legalább a gyermek hároméves koráig való – otthonmaradását támogató normák hátterében feltehetőleg egy sor egymással összefüggő tényező áll. Ezek közül első helyen kell említenünk magát a fennálló gyakorlatot és az azt támogató intézményrendszert, amely lehetővé teszi a teljes állású anyaságot erre az időszakra. A gyermekgondozási segély, a gyes 1967-es bevezetése óta ugyanis változó feltételekkel ugyan, de jellemzően az volt a helyzet, hogy a gyerek hároméves koráig otthon maradhatott az anya úgy, hogy ezalatt munkahelyéről (elvileg) nem bocsáthatták el, miközben biztosítási jogviszonyt élvezett, és több-kevesebb pénzügyi támogatásban is részesült. Ezt a családpolitika által biztosított lehetőséget egyre növekvő mértékben, egyre több anya használta ki. 2007-ben például a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyáknak mindössze 15%-a dolgozott,¹ a 2000-es évek első felében az anyák által otthon töltött idő átlagos hossza pedig elérte a 4,7 évet (Bálint–Köllő 2007). Míg a gyes és a gyed rendszere lehetőséget biztosított az otthonmaradásra, addig a bölcsődei férőhelyek szűkössége,

¹OECD Family Database, Labour Force Survey (LFS) adat. Az érték egyébként a legalacsonyabb az összes OECD-ország között. Reális értékeléséhez azonban tudni kell, hogy az egyes országokban nem egységesen veszik számba a szülői szabadságon lévő nőket: míg Magyarországon nem számítják őket a foglalkoztatottak közé, addig több helyen ettől eltérő a gyakorlat.

Blaskó Zsuzsa: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

valamint a munkapiacra való be-, illetve visszalépés korlátai a rendszerváltást követő időszakban folyamatosan az otthonmaradást kényszerítő erőként voltak/vannak jelen. Igen valószínű, hogy a sok tényező eredményeképpen kialakult gyakorlat visszahatott a véleményekre, és segített kialakítani, majd megerősíteni azt a meggyőződést, amely szerint a gyermeknek hároméves koráig feltétlenül szüksége van arra, hogy az anya otthon maradjon vele. Mint arra a későbbiekben még visszatérünk, feltehetőleg megerősítést kaphatott ez a felfogás még az elmúlt évtizedek során a médiából és általában a közbeszédből is.

A közvélemény-kutatások képet adnak ugyan a társadalomban uralkodó nemi ideológiák főbb vonulatairól, ám rejtve hagynak nem egy olyan részletet, amelyek vizsgálata elengedhetetlen akkor is, ha ezeknek az ideológiáknak a magyarázatát keressük, de akkor is, ha a munka és család összeegyeztetésének a mainál hatékonyabb hazai gyakorlatának kialakítására törekszünk. Mindkét célhoz elengedhetetlen mindenek előtt, hogy maguknak az érintetteknek, a kisgyermekes anyáknak a szerepfelfogását feltárjuk. Motivációik mélyebb megismerése elősegítheti az azokat alakító erők beazonosítását, és hozzájárul ahhoz is, hogy az őket érintő beavatkozások várható következményeit felmérjük.

A teljes népességet reprezentáló nagy adatfelvételek közül az érintett anyák célzott vizsgálatára csak a különösen nagy mintás adatfelvételek adnak némi lehetőséget. Ilyen vizsgálat az *Életünk fordulópontjai* című demográfiai adatfelvétel, amelyből kiderül, hogy – legalábbis az ideológiák meglehetősen általános szintjén – a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők az átlaggal lényegében megegyező arányban gondolják úgy, hogy „hároméves kora előtt mindenképpen megsínyli a kisgyerek, ha az anyja dolgozni jár” (Blaskó 2010). Kifejezetten a gyermekgondozási ellátásban részesülő anyákat vizsgálta a Központi Statisztikai Hivatal 2005-ös *Munkaerő-felvételekhez* kapcsolódó adatgyűjtése. Ebben a vizsgálatban a megkérdezettek csaknem kétharmada azt nyilatkozta, hogy azért nem dolgozik, mert „gyermekére kívánja fordítani idejét” (KSH 2006).

Ez az előre definiált válaszlehetőség azonban egytényezősnek mutat egy valójában – valószínűleg – összetett döntést. Nem tudjuk meg belőle például, hogy milyen mélyebb érvek húzódnak meg ennek az – alapvetően a személyes motivációk fontosságát jelző – válasznak a hátterében, nem ismerjük a személyes preferenciák mögött álló magyarázatokat. Később kifejtett feltételezésünk szerint Magyarországon elsősorban a gyermekpszichológusok érvrendszere formálta a kérdésről kialakult közgondolkodást, és ennek megfelelően úgy gondoljuk, hogy a gyermek lelki fejlődésének szempontjai állnak az anyák magyarázatainak középpontjában.

Szokás a szülői szabadság rendszerével kapcsolatban a választási lehetőségek bővítésének szükségességére hivatkozni (lásd pl. Blaskó 2010; Surányi–Danis 2010). Valójában azonban ez a követelmény sem értelmezhető jól addig, amíg nem áll rendelkezésünkre hiteles kép arról, hogy mennyire

egységesek vagy heterogének a megcélzott társadalmi csoport szükségletei és preferenciái. Ez segíthetne ugyanis hozzá annak megismeréséhez, hogy van-e az érintett csoportokban igény a választási lehetőségek mainál szélesebb skálájának használatára. A (lehetséges) preferencia-különbségeknek egy ez idáig feltáratlan szintje például, hogy egységes-e a közvélekedés (illetve maguk az érintettek véleménye) az első három életév szükségességének megítélésében. Nem tudjuk, hogy azok, akik egyetértenek azzal, hogy hároméves kor alatt a kisgyermek megsínyli, ha anyja munkába áll, vajon egyformán gondolkoznak a teljes 0–3 éves időszakról, vagy léteznek-e eltérések az egyre későbbi életévek megítélését illetően – és ennek megfelelően fogadókészség a három évnél előbbi munkába állás elfogadására.

A következőkben egy olyan vizsgálatunk eredményeit mutatjuk be, amely – többek között – ezekre a kérdésekre is választ keres.

2. A vizsgálatról²

2009 márciusa és 2010 áprilisa között összesen 35 anyát kerestünk fel, hogy egy mintegy másfél-, kétórás strukturált interjút készítsünk velük. Kérdéseink a család összetételére, életmódjára, napirendjére, az anya iskola- és munkahelytörténetére, valamint a gyermekneveléssel és a gyes-gyed rendszerrel kapcsolatos tapasztalataira, véleményére vonatkoztak. A mintatagok kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy az anyák között egyaránt megtalálhatók legyenek képzettek és képzetlenek, valamint falvakban, városokban és a fővárosban élők is. A megkérdezettek iskolázottság és településtípus szerinti megoszlásait az alábbi táblázat foglalja össze.³

Iskolai végzettség	Településtípus	
	Község	Város
Nyolc általános vagy szakmunkásképző	7	3
Érettségi	5	11
Felsőfokú végzettség	3	6

² A vizsgálatot az EU FP6-os keretprogramja támogatta és a QUALITY című kutatásba illeszkedett. A kutatást Fodor Évával (CEU) közösen végeztük. Az interjúkat Kispéter Erika, Varsa Eszter és Fodor Éva készítette.

³ A vizsgálatra kiválasztott három községben (két szomszédos község a közép-dunántúli, egy pedig az észak-alföldi régióban) a helyi védőnő segítségével az összes, kritériumainknak megfelelő anyát felkerestük. A városokban (Budapesten, valamint egy városban a közép-dunántúli régióban) részben védőnők segítségével, részben pedig hólabda módszerrel kerestük meg az interjúalanyokat. Az interjúk többnyire a kérdezettek lakásán zajlottak. Törekedtünk arra, hogy más felnőtt ne legyen jelen a beszélgetésnél (néhány esetben azonban pl. a férj jelenléte nem volt elkerülhető), sok esetben pedig a kisgyermek is, legalább az idő egy részében, bent tartózkodott.

Blaskó Zsuzsa: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

Olyan anyákat választottunk ki, akiknek legkisebb gyermeke már betöltötte a két évet, de még nem érte el a hároméves kort, és akik az interjú idején – hivatalosan legalábbis – nem dolgoztak, hanem gyermekükkel voltak otthon, gyesen. Választásunk azért esett erre a csoportra, mert ők azok, akik számára legélesebben felmerülhet a „munka vagy otthonmaradás?” dilemma. Egyfelől gyermekük már olyan korcsoportba lépett, amelyben az intézménybe járók aránya már mintegy 18%⁴, vagyis amely életszakaszban a társadalomnak már növekvő része tekinti elfogadhatónak az anyai helyett/mellett az intézményes gondoskodást. Ez összefügg azzal is, hogy ekkor már a korábban nagyobb összegű gyedben részesülőknek is csupán gyes jár, ami a családi jövedelem jelentős megcsappanását vonhatja maga után, s ezért újabb motivációs tényezőt jelenthet a munkába állásra. Végül pedig azért is választottuk ezt a csoportot, mert a hozzájuk (majdan) hasonlókat érintené a 2009 júniusában elfogadott, majd azóta visszavont törvénymódosítás, amely a gyermekek kétéves korára helyezte át a jelenleg három évnél meghúzódó választvonalat az anya otthonmaradása és munkába állása között⁵.

3. Eredmények

3.1. Mindenképpen három évig?

Eredményeink elemzésekor abból indultunk ki, hogy viselkedésük alapján, vagyis abból megítélve, hogy gyermekük kétéves kora után is otthon vannak, a vizsgált anyacsoport tagjai várhatóan erősen elkötelezettek lehetnek a hároméves „teljes állású” anyaság mellett⁶. Ez a megkérdezett anyák többségére valóban igaz: fontosnak, sőt nagyon fontosnak tartják a három évet, egy részük pedig kifejezetten elkötelezettnek tekinthető. Vannak azonban a két éven túl otthon tartózkodók között olyanok is, akik két évet – de ennél nem kevesebbet! – is elegendőnek tartanának.

⁴ Saját számítás KSH-adatok alapján.

⁵ A tanulmány írásakor még érvényben volt az a 2009-es törvénymódosítás (2009. évi LXXIX. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról), amely szerint háromról két évre csökkentenék a gyes idejét. Időközben azonban a Fidesz-kormány e tekintetben visszaállította az eredeti állapotot.

⁶ Bár természetesen nem tekinthetünk el attól a lehetőségtől, hogy kinyilvánított preferenciáikat, értékeiket a rendelkezésre álló lehetőségekhez, elsősorban a megtapasztalt munkapiaci nehézségekhez, illetve a gyermek alternatív ellátásának megold(hat)atlanságához igazítják. Ebben az esetben az értékek adaptációját, nem pedig az eredetileg is otthonmaradás-párti nők szelekciójának mechanizmusát mutatják eredményeink. (Erről magyarul lásd Lesthaeghe–Moors 2000.) Keresztmetszeti jellegénél fogva vizsgálatunk nem ad módot a kétféle jelenség elkülönítésére.

A 35 megkérdezett közül összesen 20-an nyilatkozták, hogy már a szülés előtt is (legalább) három évig tartó otthonléte terveztek. Hárman viszont csak két-két és fél évvel számoltak, egy anyuka pedig legfeljebb másfél évig tervezte, hogy otthon marad. A többieknek korábban nem volt határozott tervük arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig fognak otthon maradni születendő gyermekükkel (vagy legalábbis nem emlékeztek ilyenre). Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják fontosnak (jelenleg) a gyermekük hároméves koráig való otthonmaradást, a többség (20 fő) erős elköteleződést jelző, „igen, nagyon fontos”, „még tovább is fontos lenne” típusú választ adott. További hat interjúalany szintén elég fontosnak tartotta a harmadik életév kivárását. Hatan viszont azt mondták, hogy valójában két-három év elég volna, egy megkérdezett pedig két évnél rövidebb időt is elégségesnek tartana. (A többiek nem foglaltak határozottan állást.)

A három évnél rövidebb otthonmaradást tervezők, illetve a három évig való otthonmaradást nem különösebben fontosnak tartók között is egyaránt találunk 8 általánost végzetteket, érettségizetteket és diplomásokat is, mint ahogy a tekintetben sincs különbség közöttük, hogy milyen településen élnek. Abban viszont igen, hogy azok, akik három évnél határozottan rövidebb otthonmaradást tartanak csak szükségesnek, egyúttal álláskeresési nehézségekről és/vagy gyermek-elhelyezési gondokról is beszámoltak. Ők tehát inkább külső kényszerek nyomására, semmint személyes meggyőződésből vannak otthon kisgyermekükkel.

3.2. *Miért kell ennyi idő?*

Egy cseh-francia összehasonlító vizsgálat azt kutatta, hogy hogyan alakult ebben a két országban a háromévesnél fiatalabb gyermekek ellátásával kapcsolatos diskurzus az 1950-es évektől napjainkig. A kutatók azt találták, hogy míg Csehországban elsősorban a pszichológiai és a gyermekgyógyászati megalapozottságú érvrendszer formálta a témával kapcsolatos közbeszédet, addig Franciaországban e két tudományág mellett még a pedagógiai érveknek, valamint a feminista megközelítésnek is jelentős hatása volt (Dudova–Haskova 2010). Magyarországon sajnos (tudomásunk szerint legalábbis) nem készült olyan kutatás, amely az anyaszereppel, a kisgyermek-kori gondozással kapcsolatos közbeszéd alakulását elemezte volna. Mindenesetre sokak tapasztalata, hogy nálunk az elmúlt évtizedekben a hároméves anyai gondozás mellett szóló érvelés elsősorban gyermekpszichológiai alapokon nyugodott, és az érvrendszer elemei gyakran visszatérő motívumai (voltak) mind a női lapok írásainak, mind a gyermekneveléssel foglalkozó tévé- és rádióműsoroknak.⁷ Mindezekben a fórumokon kiváló hazai gyermek-

⁷ A témáról folytatott hazai szakmai diskurzusban többször is felmerül ez a gondolat – a konferenciabeszélgetések íratlan anyagai mellett (lásd pl. Kende 2005).

pszichológusok álltak ki a három évig tartó anyai gondoskodás pótolhatatlansága mellett.⁸ Ennek alapján azt várhatjuk, hogy a hazai közgondolkodást – és benne a vizsgált anyacsoport véleményét is – elsősorban a gyermekpszichológiai indíttatású érvek uralják.

Eredményeink megerősítik ezt a feltevést. Interjúalanyaink hol már-már szakszerűen fogalmazva, máshol bizonytalanabban, de szinte kivétel nélkül magyarázatuk középpontjába helyezték a gyermekpszichológiai megfontolást. Az alapgondolat szinte minden, a gyermek hároméves koráig való otthonmaradás mellett érvelő anya válaszában jelen van. Olyan válaszadók is utalnak a három év pszichés szempontból meghatározó voltára, akiknek a személyes történetéből kiderül, az otthonmaradásról szóló döntést külső kényszerek is (elsősorban munkapiaci nehézségek vagy az alternatív gyermek-elhelyezési módok elérhetetlensége) motiválták. Ráadásul azok is hasonló megfontolásokat hangoztatnak, akik a három évnél rövidebb ideig tartó otthonmaradást is elégségesnek tartanának, ők azonban értelemszerűen máshol húzzák meg a lélektani szempontból lényeges életkori határt. A pszichológiai jellegű érvekhez képest elhanyagolható volt egyéb jellegű megfontolások, így például a gyermekgyógyászati vagy a pedagógiai magyarázatok előfordulása.

A pszichológiai érvrendszer alapvetően a *kötődésmélethez* épül, amely a biztonságos anya-gyermek kapcsolat kialakulásának fontosságát hangsúlyozza. Eszerint az anyai gondoskodás a gyermek első életéveiben semmi mással nem pótolható, más módon nem biztosítható előnyökhöz vezet. Míg ezzel a kijelentéssel ebben a formában számos ország szakemberei egyetértenének, az már magyar sajátosságnak tűnik, hogy az anyai gondoskodás kívánatos hosszát szakemberek, és ennek nyomán a közvélemény is három évre teszi, illetve hogy a megfelelő kapcsolat feltételének tekintik ez idő alatt az egész napos anyai gondozást. Máshol ennél fiatalabb életkorban, a gyermek másfél-kettő-kettő és fél éves korában jelölik meg azt az életkori határt, amiktől a közösségi nevelés már nem jár kimutatható hátrányokkal – vagy esetleg kedvező hatásokat is kiválthat (lásd erről pl. Blaskó 2010).

Az anyai gondoskodás legfőbb hozamát az anyák tehát többnyire az érzelmi kötődés megerősödésében, a biztonságos, szeretetteljes anya-gyermek kapcsolat kialakulásában látják, és ezeknek az éveknek a hosszú távú hatásait hangsúlyozzák. Az artikuláltabb válaszok visszatérő motívumai az „anya-gyermek kapcsolat”, a „kötődés”, a „ragaszkodás”, a „bizalom” a

⁸ Úgy tűnik, az utóbbi időben ez a tendencia átalakulóban van. Jól érzékelteti ezt, hogy nemrégiben éppen az otthoni gondozás egyik nagy hazai apostola, Vekerdy Tamás a következőképpen fogalmazott: „Korábban úgy vélték, hogy a gyereknek az a legjobb, ha hároméves koráig otthon van vele az anyja. Manapság ezt két-két és fél éves korra teszik, de csak akkor, ha az anya nem érzi magát bezárva. Az ugyanis a legrosszabb a gyereknek.” (<http://orszaginfo.hu/csamcsogo/eloterben/3660-uj-megoldasok-a-kisgyerekek-ellatasara>; utolsó letöltés dátuma: 2011. jan. 4.)

„biztonság”, a „szeretet”, illetve másrésről: a „meghatározó életévek”, a „hosszú távú következmények”.

„... Hát mert az a három év a gyerek életében a legfontosabb. Az anyuka a fő kapocs ott a gyerekekhez, szóval az teljesen meghatározza szerintem a felnőtt életét, hogy hogy viszonyul – hogy mit kap az alatt a három év alatt, hogy hogy indítja útnak az ember.” (város, érettségi)

„... ez a három év alapozza meg az életét, már most ezek nagy szavak, vagy valami. De azért biztos, hogy egy családi környezet, mert az még olyan kicsi, azért. Azért egy kis burok kell neki, aztán majd eljön az az idő, amikor szocializálódni kell...” (község, érettségi)

„... annál nagyobb a bizalom, minél tovább vagyunk együtt, szerintem.” (város, érettségi)

„És a három év alatt, lehet, hogy nem foglalkozik vele a szülő annyit, amennyit kellene, de azért úgy gondolom, hogy egy biztonságérzetet ad neki, hogy van egy apja meg egy anyja, aki ott van vele, ha ő jól csinál vagy rosszat csinál, vagy el tudja mondani azt, hogy hú, ez most milyen dolog. És nem véletlen, hogy ott vannak a drogosok. 13–14 évesen kipróbálja a drogokat. Ez miért jut eszébe? ... Valami hiányzik. ... És mi az ami hiányzik neki? A biztonságérzet...” (község, diploma)

„Énszerintem, ha egy anyuka úgy van, hogy nem csak megőrzésre van a gyerekekkel, ha nem csak ott van, és akkor elvan, akkor nagyon (fontos, hogy három évig otthon legyen). Én legalábbis saját tapasztalatomból azt veszem, hogy nagyon-nagyon sokat számít, nagyon. Végülis, ha a gyerekekkel foglalkoznak, akkor az nagyon-nagyon jól tesz a gyerekeknek, mert a gyerekek azok olyanok, hogy nagyon hálásak, fejlődnek és olyan okosak tudnak lenni, hogyha foglalkoznak velük... Mert ha te eddig figyeltél, és foglalkoztál velük, akkor egy nagyon jó kapcsolat alakul ki köztetek, és egy nagyon erős kötődés.” (város, érettségi)

Míg a válaszok egy része általános tartalmú, és mindenkire érvényes állításokat látszik megfogalmazni, addig másokon erőteljesen átüt a személyes élmény, a személyes tapasztalat hatása.

„... Hát nem tudom, inkább az érzelmi alapot gondolom, hogy ez megadja neki, meg a biztonságérzetet, hogy mindig számíthat rám. Meg most kezd el beszélni, most kezd tanulni dolgokat. Tehát én úgy gondolom, hogy nagyon fontos [a három év]. Tehát még most is kicsi, most is szüksége van rám... Ha most az ember ezt megalapozza, én úgy gondolom, hogy mindig számíthat rám, ...” (város, technikum)

„Én azért is gondolom, mert szerintem, aki korán beadja így bölcsődébe, nincs meg köztük az az anya-gyerek kapcsolat, én nekem ragaszkodnak hozzám a gyerekek, én nekem, ha már nincs anya, akkor már, szóval én hozzám jobban ragaszkodnak, mint az apjukhoz, mert az apjuk sokat dolgozik.” (község, nyolc általános)

Blaskó Zsuzsa: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

Az anya-gyermek kapcsolat kialakulásáról, a biztonságos kötődésről és mindezek fontosságáról szerzett ismereteket természetesen módon egészíti ki és erősíti meg az anyák személyes tapasztalata saját gyermekükkel. Többen is megfogalmazzák, hogy két-hároméves kisgyermekük nagyon erősen kötődik hozzájuk, és épp ezért elképzelhetetlennek tűnik tőle a hosszabb időre való elválás. Megjelenik az interjúkban a bölcsődében (vagy óvodában) való otthagytástól való félelem.

„... szerintem másra nincs szüksége, csak ő bújjik: 'anya ezt, anyukám', 'te vagy az apukám!' – annyira kötődik még hozzánk, hogy nem lenne szívem beadni, még ha olyan nagy kiadás vagy veszteség is lenne – az, hogy ennyire lecsökken a bevétel, pénzüleg, nem, akkor sem lenne szívem beadni. Tehát annyira kicsi, hogy otthagyjam valahol, hogy így is, nem is tudom, hogy hogy fogom otthagyni ...” (község, főiskola)

„... Én itthon akarok velük lenni (hároméves korukig)... Az az igazság, hogy én végül is a R-n láttam, az első gyerekemen is, hogy nagyon ragaszkodott hozzám. Mind a három gyerekemen láttam, hogy nagyon ragaszkodnak az anyukájukhoz...” (község, érettségi)

Ritkán, de felbukkan a válaszokban személyes, gyermekkori tapasztalat hatása is, mint pozitív erő, ami az otthonmaradás fontosságát erősíti:

„Igen, igen, én úgy érzem, valahogy azt érzem, és most is úgy érzem, hogy a nagyobb kötődés, vagy nem tudom, hogy mondjam ezt másként, szóval nagyobb a kötődésem mondjuk az anyukámhoz, mert ő mindent átélt velem.” (község, diploma)

A pszichológiai érvrendszernek része még a közösségigény kialakulása is, az, hogy csak hároméves korára érik meg a kisgyermek arra, hogy közösségbe kerüljön, akkortól van csak gyermektársaságra szüksége.

„... Én úgy érzem, hogy az a hároméves kor szerintem valahol reális. Én úgy érzem, hogy hároméves korára a gyerek eléri azt, hogy őneki az anyán, meg esetleg a családon, értem ez alatt a tágabb családot, szóval nem most csak bennünket, hanem a nagyszülőket, szülőket meg a rokonokat, szomszédokon kívül ő korban hasonló gyerekekkel legyen. Szóval ő azt a kapcsolatot kezdi most már keresni.” (község, diploma)

„ Szerintem ez jó lett kitalálva ez a három év, énszerintem ezen nem kéne változtatni, mert addigra a gyerekek kezdenek annyira nyitottak lenni a többi gyerekekkel való kapcsolatukra, hogy akkor már elvannak az óvodában.” (Budapest, technikum)

Van azonban az otthonmaradó anyák között nem egy olyan is, aki a közösségigény megjelenését nem hároméves korra, hanem korábbra teszi – többnyire azért, mert ő maga azt tapasztalja, hogy két-két és fél éves korában már szívesen játszik másokkal a gyermeke. Az ő számukra ebből a felis-

merésből nem következik az anyai gondozás felváltása bölcsődével, vagy más intézménnyel. Ehelyett a napi néhány órás közösségi program lehetőségét keresik.

„Szerintem az sem jó nekik, ha hároméves korukig kettesben ülnek otthon az anyukájukkal minden áldott nap, vagy kettesben mennek a játszótérre, tőkindegy, de hogy nem járnak társaságba. Szerintem az is fontos nekik, hogy közösségben legyenek. Ha más nem, akkor zenebölcsi, vagy más, hasonló programok. Nálunk azért hál' istennek van gyerektársaság. De az, hogy mondjuk egy napi 8 órát az anyától távol töltsön, egy kétéves gyerek, az meg a másik véglet.” (Budapest, érettségi)

„Hát nem mondom, hogy teljesen szükséges az, hogy hároméves koráig [otthon maradjon vele az anyja]. De akkor, abban az esetben, ha nem tudja az anya biztosítani azt, hogy legyen más gyerek is körülötte [akkor kevesebb is elég].” (község, diploma)

A válaszok többségét képező pszichológiai jellegű érvek mellett – mint jeleztük – az egyéb megfontolások viszonylag kisebb számban jelennek meg. Ha elő is fordulnak, kivétel nélkül minden esetben a pszichológiai érvek mellett bukkannak fel. Mindenesetre találkoztunk olyan válaszadóval is, aki saját otthonlétének hasznát pedagógiai szerepkörben (is) hangsúlyozta, egy másik anyuka pedig a bölcsőde pedagógiai szerepének leértékelésével indokolta saját döntését az otthonmaradás mellett.

„...hogy tanuljon meg szépen viselkedni, meg okos legyen, meg ne menjen ki az útestre, meg mit tudom én, tehát ilyen dolgokat, ezt most kell neki megtanulnia... Tehát most látom, mióta van gyerekem, hogy amit most megalapozok, az mondjuk felnőttkorára bevésődik, szerintem.” (város, technikum)

„... Azért a bölcsődében csak ugyanúgy vannak, mint itthon. Mert játszik, meg ugye rájuk van szólva, meg el vannak altatva, meg vannak etetve. Az óvoda az már más, mert az óvoda az már készíti őket az iskolára.” (város, szakmunkás)

Néhány esetben – de megint csak a pszichológiai érveknek alárendelve – a kisgyerekkori betegségekkel kapcsolatos, gyermekgyógyászati megfontolás is felbukkan a válaszokban. Erre példa az alábbi idézet.

„Egyrészt a fizikai fejlődése is, a lelki fejlődés nyilván, de a fizikai fejlődése szempontjából is, tehát amit mondtam, hogy ha bedugom a gyerekeket kétévesen egy közösségbe, akkor ott állandóan beteg lesz. De mivel én dolgozom, ezért gyorsan elmegyek az orvoshoz, és akkor az meg belenyom egy csomó antibiotikumot, meg mit tudom én mit, hogy minél előbb meggyógyuljon, amitől persze tőkre nem fog meggyógyulni, mindegy. Akkor utána újra visszaviszem a közösségbe, amely közösség tele van csupa ilyen gyerekekkel, akit az anyukája benyom csak azért, hogy ő dolgozhasson, és ezért nincsen ideje rendesen meggyógyulni...” (Budapest, diploma)

Blaskó Zsuzsa: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

Ejtsünk végül szót azokról az otthonmaradás-magyarázatokról, amelyek nem a gyermek, hanem az anya szempontjait hangsúlyozzák. Arról ugyanis, az anyák nemcsak gyermekük jólétét, hanem sajátjukat is szem előtt tartják, amikor az otthonmaradásról szóló döntésüket meghozzák. Kutatási kérdés lehetne, hogy ez a megfontolás – a hároméves korig tartó otthonmaradás mint az anya számára értékes lehetőség – az anyáknak „csupán” személyes tapasztalatára épül-e, vagy ezt (is) táplálhatta a témáról folyó társadalmi diskurzus. Mindenesetre fontos jelzés, hogy a gyermekükkel otthon lévő anyák közül többen saját maguk számára fontos, örömteli időszakként jellemzik ezt az életszakaszt.

„...azt gondolom, hogy az a három év kell az anyukának...” (község, érettségi)

„...De lehet, hogy én majd rosszabbul fogom viselni, hogy már óvodába megy és nem lesz velem. Annyira megszoktam már, hogy mindig velem van.” (város, érettségi)

„Akkor inkább maradjon még itthon egy évet, és akkor kapjon még többet tőlem, amit csak tudok még. Mondtam, hogy én korán megtanítottam Annát arra, hogy szobatiszta volt, szépen evett, ne a bölcsis néni élvezze ezt! Inkább, majd én. De egyébként meg, jó is, mert egy csomó kis aranyköpése van a naptárba felírva. Hát, azt nagyon sajnáltam volna, hogyha másnak mondja. Inkább nekem. Így is le fogok maradni egy csomó mindenről!” (város, érettségi)

„Ki akartam élvezni ezt az időszakot, ezt, amikor otthon lehetek vele.” (Budapest, technikum)

3.3. Néhány szó a bölcsődékről

Bár a bölcsődékkal kapcsolatos vélemények megismerése nem tartozott vizsgálatunk fő céljai közé, az anyai gondozás fontosságát taglaló érvekben érthető okból ezzel kapcsolatban is felvetődtek szempontok. Többen ugyanis a legfőbb alternatív gyermekgondozási formával, a bölcsődével szemben fogalmaztak meg kritikákat – és így (is) érveltek az anyai gondozás fontossága mellett. Általában jellemző, hogy a gyermekükkel otthon lévő anyák (eltekintve azoktól, akik már konkrétan tervezik a gyermek bölcsődébe adását) előítéletesen gondolkodnak a bölcsődékről. Bölcsődéképük gyakran sokad kézből származó információkra, vagy saját, de nagyon felületes élményre támaszkodik.

„Hát a bölcsőde egy megőrző. Tehát egy gyerekmegőrző, őszintén. Látom én is, mert ugye nagyon sokszor mentiünk a bölcsi felé.” (város, diploma)

„Kívülről láttam csak a bölcsit, én úgy gondolom, hogy nagyon sok gyerek van, kevés dadussal.” (község, diploma)

A bölcsődékkal szembeni ellenérzések többsége a fizikai ellátás minőségére, a túlsúlyfoltásra, a nem megfelelőnek tartott gondozó-gyermek arányra vonatkozik – ezek azok a tényezők, amellyel kapcsolatban már viszonylag kevés információ birtokában is véleményt tudnak formálni a szülők.

„Hát nem egy gyerek piros popóval ment haza. Akkor miért nem vesznek fel embert? ... Hát ebből következik, hogy nem figyelnek rájuk eléggé.” (község, szakmunkásképző)

„Vannak kedves, ugye, bölcsődés gondozónők, de van, aki meg ott van, szegény gyerekek meg folyik az orra, már negyed órája sír, hogy folyik az orra, és rá se figyelnek, vagy nem tud felállni, és akkor mondja neki, hogy álljál fel. Kész, otthagya. És az embernek megszakad a szíve.” (város, diploma)

„Tudod, utánajártam, hogy mi fog ott történni, vagy mit kapnak enni? ... Amikor meghallottam, hogy azt mondják, hogy margarint kikeverve májkrémmel...!” (város, érettségi)

Az elemi ellátás és gondozás kritikáján túl csak kevesen fogalmaztak meg egyéb elvárásokat a bölcsődével, a bölcsődei gondozással szemben. Érdemes azonban ezekre a gondolatokra is odafigyelni, mert azt jelzik, hogy már a bölcsődés korosztály ellátásánál is differenciálódnak a szülői elvárások, és megjelenik az igény a speciális ellátási formák iránt is. Mint az alábbi példákban látszik, ilyen lehet például a minőségi étkeztetés, vagy a bölcsőde körül kialakuló szülői közösség összetétele is.

„Tehát hogy nem eszünk húst és nem eszünk semmi olyasmit, amiben ilyen természetellenes anyag van. Ilyen műanyag kajákat nem, tehát azért is főzök sokszor, mert szigorúan normális anyagból elkészített kajákat eszünk. És mondjuk az ő szervezete még annyira fejlődésben van, hogy amit én látok, hogy a bölcsődében mivel tömik a gyerekeket, én nem szeretném. Hát óvodában esetleg már lehet olyat választani, ahol normális kaja van, meg vannak helyek, ahol ezt elfogadják, de bölcsődéről én nem hallottam ilyet.” (Budapest, érettségi)

„Nekem nagyon nem mindegy, hogy milyen közösségbe adom be. Az szerintem baromi fontos, mert akkor eljön majd a kamaszkor, amikor (...) nagyon nagyon számítani fog, hogy én milyen közösséget választottam neki tíz évvel ezelőtt”. [És mit nézel egy közösségben?] „Hát hogy milyen szimpatikusak a szülők. Hogy a szülők értelmesek, jó humorúak, hogy a gyerekükre figyelnek, hogy nem a pénzt hajkurásszák, és nézik csak az ő érdekeiket, hogy szép legyen, és fodrászhoz járjon, és a gyerekét meg mondjuk... hanem, hogy tők figyelmes...” (Budapest, diploma)

Blaskó Zsuzsa: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?”

3.4. Főállású anyaság munkavégzés mellett?

Azon túl, hogy a vizsgálatban résztvevő anyák nem nyilatkoztak teljesen egységesen gyermekük hároméves koráig való otthonmaradás fontosságáról, interjúinkból az is kiderül, hogy az „otthonmaradás” fogalmát is többféleképpen értelmezik. Az anyák egy (kisebb) része ugyanis az otthonmaradás és a munkavégzés összeegyeztetésére is lát lehetőséget, és azt hangsúlyozza, hogy a munkavállalás bizonyos formái mellett nem sérülnek a gyermek érdekei sem. Az ő válaszaik megerősítették azt a feltevést, hogy a kisgyermek melletti munkavállalás általános tilalmát a magyar társadalomban élő munkafogalom sajátosságai is táplálják. Amikor ugyanis munkát vállaló személyről beszélünk hazai viszonyok között, akkor hajlamosak vagyunk – a statisztikai tényeknek megfelelően – napi nyolc vagy még magasabb óraszámában, jellemzően kötött munkaidőben, az otthonától távol dolgozó munkavállalót elképzelni. Vagyis a „hároméves kora előtt mindenképpen megsínyli a kisgyerek, ha az anyja dolgozni jár” kijelentéssel egyetértők nem kis része valószínűleg az otthonától napi 9-10 órát is távol lévő anya gyermekének helyzetét mérlegeli. Ettől eltérő megoldásokat több „főállású anya” is lehetségesnek tartott, sőt közülük néhány gyakorolt is.

„... mert én azt látom, hogy aki akar dolgozni, akár itthon is tud, az tud. Meg talál egy olyan munkát – szóval én, én a mai napig is azt vallom, hogy ha tudok itthonról úgy dolgozni, hogy ez nem megy az ő rovására, akkor igenis dolgozzak. De azt viszont valamilyen szinten ellenzem, hogy én most egy munkahelyen dolgozom, értem ezalatt, hogy napi 8 órát, vagy bármennyit, 6 órát, ami tényleg mindennap kötött. Hogy én igenis szeretem azt, amikor az ember itthon van a gyerekekkel.” (község, diploma)

„Egyébként nem is azt tartom fontosnak, hogy legyen otthon hároméves koráig, hanem hogy legyenek együtt. Tehát, ha mellette tud dolgozni, vagy vele, vagy nem tudom, azt így jónak tartom. Szerintem az így nem jó, hogy nagyon oda van kötve [az anya], mármint hogy otthonra, mert ezt így nehéz kibírni.” (Budapest, diplomás)

Az így nyilatkozó anyák közül többen valóban végeznek is valamilyen pénzkereső tevékenységet, bár magukat „gyermekükkel otthon lévő” anyukaként definiálják. Van közülük, aki a férjével közös vállalkozás ügyeit intézi, más játékokat varr, egyik interjúalanyunk pedig (idősebb) gyermekei óvodájának könyvelését végzi – cserébe elengedik nekik az óvodai díjat. Ezekre az anyákra általában jellemző volt a magasabb iskolai végzettség (legalább érettségi), több esetben a rugalmas beosztásban dolgozó férj, és a gyermekkel való hosszú együttlét iránti nagyfokú elkötelezettség is.

4. Következtetések és összefoglalás

Vizsgálatunk annak a női csoportnak a gyermekgondozással kapcsolatos vélekedéseit kutatta, amelynek tagjai megfigyelhető viselkedésük alapján a leginkább elkötelezettnek gondolhatók a kisgyermekek hároméves koráig való otthoni gondozása iránt: a kétévesnél idősebb gyermeküket otthon nevelő anyákét. Írásunkban arra tettünk kísérletet, hogy a közvélemény-kutatásokból jól ismert állításnak az elfogadottságát, miszerint „hároméves kora előtt mindenképpen megsínyli a kisgyerek, ha az anyja dolgozni jár”, ebben a speciális csoportban vizsgáljuk, és a háttérben húzódó motívumokat feltárjuk.

Eredményeink megerősíteni látszanak azt a hipotézist, miszerint Magyarországon a kisgyermekek gondozásáról kialakult közbeszédet elsősorban a gyermekpszichológiai érvrendszer formálta. Erre utal, hogy a megkérdezett anyák körében a gyermekük hároméves koráig való otthonmaradás mellett szóló indokok között szinte minden esetben első helyre kerültek a megfelelő anya-gyermek kapcsolat, a biztonságos kötődés kialakulásának szempontjai, illetve az az érv, hogy egy háromévesnél fiatalabb gyermek még nem érett a közösségre. Más anyák gyermekük ragaszkodását hangsúlyozták, és többen kiemelték az első életévek történéseinek hosszú távú, egész életre meghatározó hatását is. A magyarázatokban közös elem, hogy a kívánatos állapot – a megfelelő kapcsolat, érzelmi biztonság... – eléréséhez három évig tartó és (többnyire, bár nem minden esetben – ld. alább) folyamatos, munkavégzéssel meg nem szakított anyai gondoskodást tartanak szükségesnek.

Az így érvelő anyák közül azok, akik azt tapasztalják, hogy gyermeküknek már a harmadik születésnapja előtt szüksége van más gyerekek társaságára, ezt az igényt nem egész napos intézménybe adással, hanem az informális kapcsolatok használatával és különféle gyerekprogramok felkeresésével igyekeznek kielégíteni. Válaszaikkal tulajdonképpen a gyermekes szülőket segítő szolgáltatások egy jellemző hazai hiányosságára, az Európában már sok helyen bevett intézmény, az ún. játszócsoportok hiányára hívták fel a figyelmet. Ezek a csoportok napi néhány órás együtt-játszási lehetőséget nyújtanak, általában szakképzett gondozók irányítása mellett a kisgyermek számára – az anyák jelenléte mellett, vagy anélkül.

Az érzelmi fejlődésre utaló, pszichológiai magyarázatok mellett csak elvétve, és minden esetben a pszichológiai alarendelve jelennek meg olyan – egyébként releváns – értelmezési keretek, mint a gyermekgyógyászaté vagy a pedagógiáé. Gyakran felbukkanó magyarázat viszont az anya saját jólétének szempontja, az, hogy az anya számára jelent örömet, fontos és értékes életszakaszt a gyermekével otthon töltött időszak.

A válaszadók egy része a bölcsődékben elérhetőhöz képest is megfogalmazza az anyai gondoskodás előnyeit. A bölcsőde leggyakrabban mint a fizikai ellátás minimális szintjét nyújtani képes gyermekmegőrző intézmény jelenik meg a válaszokban. Gyakori, hogy a negatív észrevételek (túl kevés

gondozónő, nem megfelelő fizikai ellátás stb.) valódi személyes tapasztalat nélkül formálódnak, „városi legendákon” alapulnak.

Bár interjúalanyaink többségére a fent leírt, hároméves korig tartó otthonmaradást támogató motívumok a jellemzők, (csaknem) teljes egyetértés csupán az első két évben való otthonmaradás fontosságáról mutatható ki. Interjúalanyaink közül körülbelül egyharmadnyian ugyanis nem voltak meggyőződve a három évig tartó anyai jelenlét fontosságáról, és mintegy egy évvel korábbi munkába állást is elfogadhatónak tartottak volna. Az ő esetükben a preferenciák mellett más szempontok (elsősorban a munkavállalás és a gyermekelhelyezés nehézségei) is szerepet játszanak a hosszú otthonmaradás gyakorlatának kialakulásában.⁹

Vizsgálati eredményeink szerint ráadásul a gyermek hároméves koráig való otthonmaradást fontosnak tartó anyák sem képeznek egységes csoportot abból a szempontból, hogy a gyermekkel otthon töltött időt teljes mértékben a (fizetett) munka világán kívül maradván képzelik-e el, illetve gyakorolják-e. Több megkérdezett szerint ugyanis erősen befolyásolhatja az anya ideális munkába állási időpontját, az elérhető munka jellege. Az így érvelő anyák szerint nagyon is fontos a gyermek számára az anya folyamatos jelenléte az első három életévben (vagy még tovább), ám az anyai gondoskodás nem veszt értékéből azáltal, hogy az anya az idő egy részét otthon végzett, rugalmasan időzíthető munkával tölti. Közülük többen gyakorolják is ennek a fajta munka-család összehangolásnak valamilyen formáját. Az alkalmazott stratégiák között olyanok szerepelnek, mint pl. a gyermek alvásidejének kihasználása munkavégzésre, az ügyintézőkkel közös bonyolítása stb. Ezek a példák is azt sejtetik, hogy a magyar társadalomban általánosan uralkodó felfogás, amely szerint a kisgyermek számára káros, ha az anyja munkába áll, részben legalábbis abból a tényből táplálkozik, hogy a „munkába járás” a nők (és tegyük hozzá: a férfiak) nagy többsége számára a napi sok órás, otthontól távoli munkavégzést jelenti. Azok a rugalmas, nálunk még valóban erősen „atipikus” foglalkoztatási formák, amelyek megkönnyítenék a munkavégzést és a szülői gondoskodás összehangolását, csupán egy szűk kisebbség számára jelentenek valódi opciót.

Vizsgálatunk figyelemre méltó sokszínűséget talált ebben a főbb jegyei alapján meglehetősen homogénnek mondható anya-csoportban. Megmutattuk először is, hogy a hároméves életkori határ nem jelent mindnyájuk számára merev választóvonalat, amely előtt „... mindenképpen megsínyli a kisgyerek, ha az anya dolgozni jár”. Egy részük a hároméves kor előtti – ám a kétéves kort követő! – munkába állás esetén sem látja veszélyeztetve gyermeke fejlődését, és inkább külső kényszerek hatására marad távol a munkavégzéstől. A többiek egységesnek tűnnek annyiban, hogy elsősorban

⁹ Az otthonmaradásról szóló döntéseket befolyásoló külső tényezőket, úgy mint a munkapiaci és gyermek-elhelyezési nehézségek, és az anyagi kényszer szerepe, illetve mindezek kapcsolatát a kinyilvánított preferenciákkal helyhiány miatt itt nem áll módunkban elemezni.

pszichológiai érvekkel támasztják alá az anyai gondoskodás fontosságát, és a háromévesnél fiatalabb gyermeket még túlságosan „kicsinek” vélik a közösségbe kerüléshez, az anyától való elszakadáshoz. Kiderült azonban az is, hogy az anyák egy része számára az anyai gondoskodás nem feltétlenül napi 24 órás anyai készenléetet jelent: megfelelő körülmények mellett a munkavégzés és akár a „főállású anyaság” sem zárják ki egymást. Eredményeink a kisgyermeket (de legalábbis a két és három év közötti kisgyermeket) nevelő szülők rendelkezésére álló választási lehetőségek bővítésének szükségességét jelzik.

Irodalom

- Bálint M.–Köllő J. 2007: Gyermeknevelési támogatások. In: Fazekas K.–Cseres-Gergely Zs.–Scharle Á. szerk.: Munkaerő-piaci Tükör. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Blaskó, Zs. 2010: Meddig maradjon otthon az anya? – a gyermekfejlődés szempontjai. Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések. *Esély*, 2010/3. sz., pp. 89–116.
- Dudova, R.–H. Haskova 2010: Diskursy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě. [Discourses, institutions and practical care arrangements for children under the age of three in French-Czech comparative perspective.] *Gender, rovine přiležitosti, vyzkum*, vol. 11, no. 2, pp. 36–46.
- Kende Á. 2005: Munka és család: megoldási javaslatok és a javaslatokban rejlő problémák. <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/157/1/8/> (Letöltés dátuma: 2009. okt. 12.)
- Lesthaghe, R.–G. Moors 2000: Életpályaváltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 2000/4 sz., pp. 405–444.
- KSH 2006: Visszatérés a munkaerőpiacra gyermekvállalás után. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/visszamunkaero05.pdf> (Letöltés dátuma: 2010. okt. 27.)
- Surányi É.–Danis I. 2010: Családpolitika más szemmel. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Kézirat.